

ІНТЕРМЕДІАЛЬНІСТЬ У КАЗЦІ ІВАНА МАЛКОВИЧА «ЛІЗА ТА ЇЇ СНИ»**Чорний І. В.**

*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри українознавства
Харківський національний університет внутрішніх справ
просп. Льва Ландау, 27, Харків, Україна
orcid.org/0000-0001-6079-1746
igorhornyi64@gmail.com*

Чорна В. Л.

*старший викладач кафедри мовної підготовки
Державний біотехнологічний університет
вул. Алчевських, 44, Харків, Україна
orcid.org/0000-0002-7288-9043
viktoriachornaya9@gmail.com*

Ключові слова: казка,
інтермедіальність,
інтерактивна книга,
інтертекст, образ, мідл-
література.

Статтю присвячено творчості сучасного українського поета, письменника і видавця Івана Малковича. Розглянуто його повість-казку «Ліза та її сни», створену за участі відомої київської художниці Євгенії Гапчинської. Зокрема, зроблено спробу дослідити відбиття інтермедіальності у цьому тексті. Інтермедіальність зараз розуміють як доповнення однієї мистецької реальності засобами інших видів мистецтв (наприклад, літературного твору елементами живопису, музики, кінематографу тощо). Причому цей художній прийом використовується не тільки «високою» літературою/мистецтвом, а й так званою мідл-літературою/масовою культурою. Зрозуміло, що в дитячій літературі, розрахованій на маленького читача, використання інтертексту й інтермедіальності дещо обмежене рівнем сприйняття адресата посилань/апеляцій до претексту. Одним з основних претекстів для казки Малковича, як убачається, стала книга Керрола «Пригоди Аліси у Дивокраї». Це прослідковується і в організації сюжету обох книг (усі події наснилися головним героїням), і у наявності чарівних створінь, які спілкуються з дівчатами, і навіть у співзвучності їхніх імен. Книга Малковича стала першою серед видавничих проєктів із публікації інтерактивних видань для дітей. Власне, у ній ще немає «живих» ілюстрацій, проте намічено кроки для подальшого розвитку інтерактивної літератури. Автори казки частково послуговувалися прийомами літератури коміксів, де ілюстрації відіграють головуючу роль порівняно з текстом. У «Лізі та її снах» текст рівнозначний ілюстраціям, які доповнюють і розширюють можливості словесного опису. Основний вектор інтермедіальності у казці йде шляхом опису-коментаря до сюжетів згадуваних творів образотворчого мистецтва. Цікаво, що майже в усіх епізодах Лізиних снів діють і самі художники, хоча на ілюстраціях Гапчинської вони можуть й не зображатися. Інтермедіальний простір у повісті-казці інколи розширюється за рахунок показу чарівних істот, які слугують проводирями героїні по творчих майстернях митців.

INTERMEDIALITY IN IVAN MALKOVYCH'S TALE “LISA AND HER DREAMS”

Chorny I. V.

*Doctor of Philological Sciences, Professor,
Head of the Department of Ukrainian Studies
Kharkiv National University of Internal Affairs
Lev Landau Ave., 27, Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-6079-1746
igorchorny64@gmail.com*

Chorna V. L.

*Senior Lecturer at the Department of Language Training
State Biotechnological University
Alchevskikh str., 44, Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-7288-9043
viktoriachornaya9@gmail.com*

Key words: *fairy tale, intermediality, interactive book, intertext, image, middle literature.*

The article is devoted to the work of the modern Ukrainian poet, writer and publisher Ivan Malkovych. His story-tale «Liza and her Dreams», created with the participation of the famous Kyiv artist Yevgeniia Hapchynska, was examined. In particular, an attempt was made to investigate the reflection of intermediality in this text. Intermediality is now understood as the addition of one artistic reality by means of other types of art (for example, a literary work with the elements of painting, music, cinematography, etc.). Moreover, this artistic technique is used not only by “high” literature/art, but also by the so-called middle literature/mass culture. It is clear that in the children’s literature, intended for young readers, the use of intertext and intermediality is somewhat limited by the addressee’s level of perception of references/appeals to the pretext. Evidently, one of the main pretexts for Malkovych’s fairy tale was Carroll’s book “Alice in Wonderland”. This can be seen in the organization of the plot of both books (all the events were dreamed by the main characters), and in the presence of magic creatures that communicate with the girls, and even in the consonance of their names.

Malkovych’s book became the first one among the publishing projects to print interactive books for children. Actually, it does not yet have «live» illustrations, but steps are outlined for the further development of the interactive literature. The authors of the fairy tale partially used the techniques of comic book literature, where illustrations play a leading role compared to the text. In «Liza and her Dreams» the text is synonymous with the illustrations, which complement and expand the possibilities of verbal description. The main vector of intermediality in the fairy tale is the description and commentary on the plots of the mentioned works of fine art. It is interesting that the artists themselves act in almost all episodes of Lisa’s dreams, although they may not be depicted in Hapchynska’s illustrations. The intermedial space in the story-tale is sometimes expanded due to the demonstration of magic creatures that serve as guides to the heroine through the creative workshops of the artists.

Постановка проблеми. Інтертекстуальність (включення «чужого» тексту у власний) [1] та інтермедіальність (послугування літературою засобів інших видів мистецтва) [2; 3] є широко вживаними у творах літератури постмодернізму. Проте використання цих художніх прийомів можна зустріти не тільки в практиці «високої»

літератури, а й у творах так званої мідл-літератури, або якісної белетристики, розрахованої на широку читацьку аудиторію. Серед останньої певну нішу займає й дитяча література. Звичайно, інтертекст та інтермедіальність репрезентовані тут у значно облегшеному варіанті, з урахуванням вікової перцепції юним читачем відсилок до

інших літературних чи музичних/образотворчих/архітектурних творів. Автор і видавець йдуть зі своїм продуктом до дитини, намагаючись усіляко допомогти їй засвоїти матеріал. Цікавим явищем, яке виникло в останні десятиріччя, стала поява спеціальних книжкових проєктів, де широко використовуються інтерактивні посилання, що значно розширюють власне текстовий простір. Це, наприклад, такі видання, як двотомник Льюїса Керрола «Аліса в Країні Див» та «Аліса в Задзеркаллі», «Лускунчик і Мишачий король» Ернста Гофмана, «Кіт у чоботях» Шарля Перро, «Снігова королева» Ганса Андерсена видавництва Art Nation Publishing. Передував цим та аналогічним видавничим проєктам задум, здійснений у 2008 р. відомим українським поетом і видавцем Іваном Малковичем, який у парі зі званою художницею Євгенією Гапчинською створив казково-пізнавальну історію «Ліза та її сни».

Аналіз попередніх досліджень. Попри те що інтермедіальні явища в літературі досить плідно та успішно вивчаються, остаточне уявлення щодо їхньої природи ще не сформувався, як цілковито не викристалізувалася й методика інтермедіального аналізу. Досі немає чіткого розуміння, чим саме є інтермедіальність – художнім прийомом або ж самостійним напрямом у науці, чи є вона однорідним явищем з інтертекстуальністю або ж вони належать до окремих галузей науки. А. Ханзен-Льове, який стояв біля витоків вивчення цього явища, уважає, що інтермедіальність – це «переклад (з мови одного виду мистецтва на мову іншого) в межах однієї культури або об'єднання між різними елементами мистецтва в мономедійному (література, живопис тощо) або мультимедійному (театр, кіно тощо) тексті» [2, с. 16]. Більш точним вважаємо формулювання Н. Тишуніної, яка «у вузькому розумінні» вважає інтермедіальність особливим типом «внутрішньотекстових взаємозв'язків у художньому творі, що базується на взаємодії художніх кодів різних видів мистецтва», а ще специфічною формою «діалогу культур, здійснюваною через взаємодію художніх референцій» [3, с. 153]. Слушним у контексті нашого дослідження є зауваження Г. Савчука, який, виділяючи в українській літературі періоди, коли «коли інтермедіальність ставала концептуальним елементом, який з'єднував різні види мистецтва», особливо виокремлює «інтермедіальність епохи постмодернізму, коли поняття медіа дістає нового осмислення, а мистецький твір розглядається як одне з джерел інформації» [2, с. 17].

Творчість Івана Малковича є предметом численних літературознавчих розвідок, проте насамперед як поета. Його прозовий доробок і зокрема казка «Ліза та її сни» ще практично не досліджувалися. Хоча існує кілька методичних розробок

уроків позакласного читання за цим твором. Так само і доробок художниці Євгенії Гапчинської привертає до себе увагу переважно мистецтвознавців, а не філологів. Наприклад, плідно досліджує творчість майстрині Л. Аметова, яка присвятила мистецтву Гапчинської низку цікавих статей, що стали основою дисертаційного дослідження «Художньо-образний поліморфізм творчості Євгенії Гапчинської у контексті масової культури України» [4]. Утім, книга І. Малковича «Ліза та її сни» лише побіжно згадується у цих працях. А тим часом вона є дуже цікавою з огляду на яскраво виражений інтермедіальний аспект цього твору.

Метою і завданням статті є дослідження інтермедіальності у творі Івана Малковича «Ліза та її сни», що допоможе прояснити й уточнити феномен літературно-медіальних проєктів. **Предметом та об'єктом** дослідження є повість-казка І. Малковича «Ліза та її сни» і форми вираження у ній інтермедіальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Книга «Ліза та її сни» вийшла друком у 2008 р., хоча копірайти Івана Малковича та Євгенії Гапчинської датовано 2005 р. Зауважимо, що на обкладинці видання стоять імена обох авторів, які готували книгу: «розповів Іван Малкович, малювала Женья Гапчинська». Задум твору виник після того, як у 2004 р. директор віденської галереї «Альбертина» Альфред Вейдінгер запропонував Є. Гапчинській проілюструвати каталог творів, що зберігаються в галереї. Художниця вигадала персонажа – малу дівчинку, яка «мандрує студіями різних художників» і знайомить аудиторію з їхніми найвідомішими творами. Усього було зроблено 15 ілюстрацій. «Ми взяли частину картин, призначених для Австрії, – згадує мисткиня, – інші я намалювала вже під оповідання, які написав Іван Малкович, і в результаті вийшла така книжка» [5].

Сам твір невеликий за обсягом – 13 аркушів, із яких на 12 сторінках розміщено текст і на 12 – ілюстрації (ще 2 сторінки «технічні»). Лізі наснилися мотиви з робіт таких художників, як Сандро Ботічеллі («Народження Венери», «Весна»), Леонардо да Вінчі («Мона Ліза», «Дама з горностаєм»), Рафаель Санті («Сікстинська мадонна»), Пітер Бройгель (Брейгель) Старший («Мисливці на снігу»), Джузеппе Арчимбольдо («Літо»), Вінсент ван Гог («Кімнатка в Арлі», «Соняшники»), Густав Клімт («Дерево життя»), Казимир Малевич («Білий квадрат на білому тлі», «Чорний квадрат»), Пабло Пікассо («Дівчинка на кулі», «Герніка»), Сальвадор Далі («Палаюча жирафа», «Постійність пам'яті, або М'які годинники»). Як бачимо, автори вибрали дві епохи – Відродження (п'ятеро художників) та Модерн (четверо художників, до яких

умовно можна віднести й постімперсіоніста ван Гога). Новий час із бароко та класицизмом, романтичний і реалістичний живопис XIX ст. не стали предметом показу. Можна було б припустити, що згадувані у книзі твори мистецтва зберігаються виключно у Відні, проте це не так. Не є визначною рисою й зображення на згадуваних у тексті полотнах рудоволосих людей, адже це також не провідний мотив. Отже, вибір об'єктів показу/опису є випадковим. Так само як випадковим, хаотичним є й переміщення головної героїні з однієї художньої майстерні до іншої. Хоча за логікою Ліза повинна була б рухатися за хронологією від більш раннього часу до пізнішого. Така «розірвана», нелогічна структура руху дівчинки пояснюється, на нашу думку, тим, що всі події відбуваються у Лізиному сні, а сновидіння переважно також відрізняються певною хаотичністю.

З огляду на вищезазначене, висловимо припущення, що претекстом до «Лізи та її снів» стала книга Льюїса Керрола «Пригоди Аліси у Дивокраї». Це прослідковується і в організації сюжету обох книг (усі події наснилися головним героїням), і у наявності чарівних створінь, що спілкуються з дівчатами (у Малковича Ліза зустрічає балакучого гусака, кумедне ненажерливе поросля, палаючу жирафу тощо), і навіть у співзвуччі їхніх імен. Щоправда, на відміну від своєї англійської колежанки українська дівчинка не втрачає здатності міркувати розсудливо і добре пам'ятає всілякі подробиці, які стосуються історії світового мистецтва (нагадаємо, що Аліса у Керрола постійно плутається у звичайних шкільних знаннях і сумнівається у власному доброму глузді). Як на звичайного підлітка Ліза досить непогано орієнтується у західноєвропейському живописі, що почасти пояснюється наявністю в бібліотеці її батьків відповідних книжок.

Кажучи про організацію тексту казки, треба зауважити, що тут слово йде за ілюстрацією або ж відштовхується від неї. Малюнки Гапчинської відіграють у книзі сюжетотворюючий характер. Автори почасти використовують поетику коміксу, де текст відіграє другорядну роль. Хоча ж, звичайно, «Ліза та її сні» – це не зовсім комікс, а скоріше різновид дидактично-пізнавальної літератури. Знайомлячись із твором, маленькі читачі в легкій і доступній напівігровій формі засвоюють мистецтвознавчі дані.

Інтермедіальність виявляється у тексті Малковича у вигляді опису сюжетів і мотивів картин, які бачить Ліза уві сні. Так, потрапивши до майстерні Леонардо да Вінчі, героїня насамперед упевнюється, що митець і справді зображав на своїх полотнах рудоволосих красунь. Згадуються відомі твори да Вінчі «Дама з горностаєм» і, звичайно ж, «Мона Ліза», яку названо улюбленою картиною

дівчинки. Напевно, ім'я героїні також не випадково було вибрано у співзвучності з геніальним витвором митця епохи Відродження. Цікаво, що майже в усіх епізодах Лізиних снів діють і самі художники, хоча на ілюстраціях Гапчинської вони можуть і не зображатися. Щодо Леонардо сказано, що це «красивий літній чоловік із хвилястою сивою бородою» [6, с. 4]. Це прямий опис відомого автопортрета художника. За рахунок цієї відсилки текст розширюється, так само як і після згадки про славнозвісний малюнок Леонардо, на якому зображено кажанячі крила з дерева – пристрій для польотів, вигаданий майстром. Завдяки цим крилам Ліза переміщуватиметься з однієї художньої локації до іншої.

Показово, що художників у книзі Малковича і Гапчинської зображено не як світових геніїв, відчужених від глядача ареолом недосяжності і величі. Малкович намагається наблизити фігури митців до маленького читача, акцентуючи увагу на їхніх людських якостях. Наприклад, із великою мірою симпатії й співчуття зображено Вінсента ван Гога. У нього старенький мольберт, немає достатнього освітлення та їжі, хата художника вражає убогістю. Несправедливим, на думку Лізи, є те, що картини ван Гога коштують мільйони, а сам він не може скористуватися плодами власної праці.

Інтермедіальний простір у повісті-казці інколи розширюється за рахунок показу чарівних істот. Це золота киця з майстерні Густава Клімта, кома-роногий слон і божевільна палаюча жирафа з майстерні Сальвадора Далі, а також уже згадувані вище балакучий гусак із майстерні Пітера Бройгеля Мужичького і веселий ненажера-поросля з майстерні Джузеппе Арчимбольдо. І якщо останній просто слугує для зменшення пафосу сцени, оскільки дослідниками дитячої літератури вже давно підмічено, що образи веселих порослят позитивно сприймаються юними читачами, то балакучий гусак виступає в ролі поводири героя у відтвореному світі художника. Він нагадує балакучу Гусінь і одночасно Чеширського Кота з «Пригод Аліси» Керрола. Так само, як і вони, він загадує дівчинці загадки, що є ключами до вузлових позицій сцени. Він же розплющує Лізі очі на справжню сутність Бройгеля Мужичького: «Люди, які зовні видаються дуже веселими, іноді мають надзвичайно сумне серце» [6, с. 9]. Диво-тварини Далі слугують елементом декору, підкреслюючи химерність світу екстравагантного митця. У цій сцені відбувається накладення сну головної героїні на сон одного з персонажів казки, що також є цікавим, проте складним як на дитячу читацьку аудиторію художнім прийомом. Золота ж киця Клімта нагадує казкового kota Баюна, який при-сипляє слухачів своїми дивними історіями.

Фінал казки також має інтермедіальні елементи. У традиціях фільмів-казок розповідається, що не тільки Ліза, а й її герой-протагоніст Андрійко бачили сні. І якщо дівчинці наснився симпатичний однокласник, переодягнений у шати епохи Відродження, то й хлопцеві ввижалась уві сні рудоволоса красуня, схожа на Лізу. Автор використав кінематографічний прийом, коли у фіналі історії герой, повернувшись у реальність, бачить предмет/предмети, які до цього ввижались йому уві сні. Так, Ліза спочатку бачить невеликі дерев'яні крильця, дуже схожі на ті, за допомогою яких вона подорожувала по майстернях різних художників. Проте невдовзі крила зникають, і реальність начебто відновлюється, та все ж таки наприкінці дівчинка бачить на підвіконні того самого гарбузика, яким у її сні грався кумедний вихованець Арчимбольдо Поросіно.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, ми бачимо, що інтертекстуальність притаманна не лише творам «високої», інтелектуальної літератури, як правило, близької до постмодернізму. І у дитячій літературі, розрахованій переважно на інший рівень сприйняття, також можливе використання цього художнього прийому, який розширює сприйняття тексту за рахунок послуговування засобами несловесних видів мистецтва (музики, живопису, кінематографу тощо). Письменник Іван Малкович разом із художницею Євгенією Гапчинською зробили у повісті-казці «Ліза та її сні» крок до створення інтерактивної книги, що набула популярності останнім десятиріччям. Перспективним було б розглянути цей твір у контексті інших книг, проілюстрованих Є. Гапчинською (дилогії про Алісу Керрола, «Снігової королеви» Андерсена тощо), які є зразками інтерактивної літератури, проілюструвавши перехідний характер «Лізи та її снів».

ЛІТЕРАТУРА

1. Ильин И.П. Интертекстуальность. *Литературная энциклопедия терминов и понятий*. Москва : Интелвак, 2003. С. 307–309.
2. Савчук Г.О. «Інтермедіальність» як категорія літературознавства й медіології. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. 2019. Вип. 81. С. 15–18.
3. Тишуніна Н.В. Методологія інтермедіального аналізу в світлі міждисциплінарних досліджень. *Методологія гуманітарного знання в перспективі XXI століття* : матеріали міжнародної наукової конференції. Серія «Symposium». Санкт-Петербург, 2001. № 12. С. 149–154.
4. Аметова Л. Світоглядні засади творчості Євгенії Гапчинської за матеріалами сервісів YouTube та Pinterest. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 28. Т. 5. С. 26–31.
5. Дубінянська Я. Євгенія Гапчинська: «Я мислю цими чоловічками». *Дзеркало тижня*. 2006. № 22(601). 10–16 червня.
6. Малкович І. Ліза та її сні. Київ : А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2008. 27 с.

REFERENCES

1. Il'in I.P. (2003) Intertekstual'nost' [Intertextuality]. *Literaturnaya entsiklopediya terminov i ponyatiy* [Literary encyclopedia of terms and concepts]. M. : NPK "Intelvak".
2. Savchuk H.O. (2019) "Intermedial'nist'" yak katehoriya literaturoznavstva y mediolohiyi ["Intermediality" as a category of literary criticism and mediology]. *Visnyk Kharkivsk'oho natsional'noho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriya "Filolohiya"* [Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University. Philology series]. Vyp. 81.
3. Tishunina N.V. (2001) Metodologiya intermedial'nogo analiza v svete mezhdistsiplinarykh issledovaniy [Methodology of Intermedial Analysis in the Light of Interdisciplinary Research]. *Metodologiya gumanitarnogo znaniya v perspektive XXI veka : Materialy mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii. Seriya "Symposium"* [Methodology of humanitarian knowledge in the perspective of the XXI century : Proceedings of the international scientific conference. "Symposium" Series]. SPb. Vyp. № 12.
4. Ametova L. (2020) Svitohlyadni zasady tvorchoosti Yevheniyi Gapchyns'koyi za materialamy servisiv YouTube ta Pinterest [Worldview principles of Eugenia Gapchynska's work based on YouTube and Pinterest services]. *Aktual'ni pytannya humanitarnykh nauk* [Current issues of the humanities]. Vyp. 28. T. 5.
5. Dubinyans'ka Y. (2006) Yevheniya Gapchyns'ka : "Ya myslyu tsymy cholovichkamy" [Yevhenia Gapchynska: "I think with these men"]. *Dzerkalo tyzhnya* [Mirror of the week]. № 22 (601). June 10–16.
6. Malkovych I. (2008) Liza ta yiyi sny [Lisa and her dreams]. Kyiv : A-ba-ba-ha-la-ma-ha.